

Jędrzejko E., Nowakowska-Kempna I., 1985: *O uczuciach i ich objawach w aspekcie semantyki leksykalnej*, „Przegląd Humanistyczny”, № 7-8, Wyd. UW, s. 81-90.

Mikołajczuk A., 1999: *Gniew we współczesnym języku polskim. Analiza semantyczna*, Energeia, Warszawa.

Mikołajczuk A., 2000: *Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU*, [w:] *Język a kultura*, t. 14. *Uczucia w języku i tekście*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 117-134.

Wierzbicka A., 1978: *Przekładalność a elementarne jednostki semantyczne*, „Przegląd Humanistyczny”, № 2, red. J. Rogoziński, PWN, Warszawa, s. 53-68.

Renata Suchenek: *Orzeczenia syntetyczne wyrażające percepcję wzrokową*²

Zjawisko percepcji wzrokowej, rozumiane jako odbicie świata zewnętrznego czy też jako świadome postrzeganie istot żywych, przedmiotów, sytuacji, które nas otaczają, za pomocą zmysłów (wzroku, słuchu, dotyku, smaku, węchu), stanowi przedmiot badań kilku dziedzin nauki. Podejmowanie tego problemu na różnych poziomach funkcjonalnych (sensorycznym, organizacyjnym, poznaw-

² Obrona tej pracy doktorskiej odbyła się 13 stycznia 2011 r. na Wydziale Filologicznym UG (promotor: prof. UKW dr hab. A.S. Dyszak) i tego samego dnia rada tegoż Wydziału podjęła uchwałę o nadaniu Renacie Suchenek stopnia dra nauk humanistycznych (dr R. Suchenek jest absolwentką WSP w Bydgoszczy, a w latach 2001-2004 oraz 2007-2008 była zatrudniona (na umowie zleceniu) w Zakładzie Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego UKW w Bydgoszczy.

czym) potwierdza opinię P.C. Dodwella, który napisał:

„percepcja jest tworem o wielu obliczach (...) Postrzegać – to takie łatwe. Zrozumieć postrzeganie – to takie wyzwanie” (Dodwell 2002, s. 38).

Istotniejsze dla przedmiotu niniejszej pracy wydają się jednak koncepcje filozoficzne percepcji wzrokowej³, bowiem XX wiek przyniósł zwrot w filozofii do języka jako jej głównego przedmiotu⁴. Ten zwrot dokonał się m.in. dzięki wprowadzeniu analizy języka naturalnego⁵, jaka była właści-

³ Starożytni, średniowieczni i nowożytni filozofowie w swoich wywodach natury filozoficznej wykorzystywali pojęcia oparte na zjawisku percepcji wzrokowej. Święty Augustyn w wywodzie na temat iluminacji napisał: „Wzrokiem duszy jest rozum. Ale skoro nie każdy, **kto patrzy, musi widzieć**, dlatego też **wzrok prawidłowy i doskonały, to taki, który umożliwia widzenie**, nazywa się cnotą – cnota jest bowiem prawidłowym albo doskonałym rozumem” (Markiewicz 1999a, s. 103 – podkreślenia R.S.).

⁴ M.A. Krapiec zauważył, iż współczesne językoznawstwo poczęło wykorzystywać filozoficzne elementy różnych systemów, co poświadczają prace E. Benveniste’a czy N. Chomsky’ego (Krapiec 1995, s. 9). Krapiec zaznacza, że na obszarze myśli kartezjańskiej we Francji pojawiły się pierwsze próby filozofii języka u Condilaca i Maine de Birana, zaś istotne zainteresowanie filozoficzne samym językiem pojawiło się u zarania XX stulecia (1902 r.) w Anglii, w twórczości B. Russella i G.E. Moore’a, i dało w konsekwencji początek analitycznej filozofii języka potocznego (op. cit., s. 11, 13).

⁵ Za ojca nowoczesnej analizy językowej (jak również logiki) uchodzi Gottlob

wa dla Moore'a i Russella, czyli przedstawicielom brytyjskiej filozofii analitycznej (Kunzmann, Burkard, Wiedmann 1991, s. 183; Tyburski, Wachowiak, Wiśniewski 2002, s. 477-486; Tatarkiewicz 2003, s. 224-235). W obrębie szkoły analitycznej wykształciła się filozofia lingwistyczna, dla której analiza języka stała się metodą filozofowania oraz warunkiem postępu poznawczego⁶.

G. Ryle poświęca w swych rozważaniach nad percepcją uwagę czasownikom *widzieć* i *słyszeć*. Według niego widzenie i słyszenie jako procesy na pewnym etapie obserwacji i eksperymentów laboratoryjnych nie dają się już badać. W swoich rozważaniach zauważa, że ani fizjolog, ani psycholog nie mogą uchwycić jego (osobę) w akcie widzenia drzewa; on sam (osoba) też nie może się na tym przyłapać, bowiem widzenie drzewa nie jest tego rodzaju rzeczą, na której może być przyłapany (Ryle 1995, s. 93-94). W dalszej części swojej pracy czasowniki spostrzeżeniowe *widzieć* i *słyszeć* zestawiał z czasownikiem *zwyciężyć*. Na podstawie takiego zestawienia doszedł do wniosku, iż badane czasowniki nie oznaczają stanu, procesu czy

warunków ciała ani psychiki. Nie oznaczają niczego, co przebiega, to znaczy ma początek, środek i koniec. Może to prowadzić do wniosku, że to, co widzimy lub słyszymy, są to rzeczy czy zdarzenia występujące w nas (op. cit., s. 98-101).

A.J. Ayer w rozważaniach nad zagadnieniem percepcji sądzi, że uzasadnione jest odejście od formuły „Widzę x”, w której x zastępuje przedmiot fizyczny lub przynajmniej coś, co jest publicznie obserwowalne, i przejście do formuły *Wydaje mi się, że widzę x* (Ayer 1995, s. 134). Ten pogląd Ayera, jak i inne z zakresu percepcji zostały przywołane i poddane krytyce przez Austina, który dokonując pewnego podsumowania rezultatów doktryn wielkich filozofów (Ayer, Price'a), w pierwszym z cyklu wykładów *Zmysły i przedmioty zmysłowe*, podał ogólną doktrynę:

„nigdy nie widzimy ani nie postrzegamy (nie „doznajemy zmysłów”), czyli w każdym razie, nigdy bezpośrednio nie postrzegamy ani nie doznajemy zmysłowo przedmiotów materialnych (lub rzeczy materialnych); postrzegamy jedynie dane zmysłowe (lub nasze idee, impresje, przedmioty zmysłowe, ich postrzeżenie, przedmioty postrzeżeń, itd.)” (Austin 1993, s. 406).

W kolejnych wykładach tegoż cyklu, podejmując się krytyki teorii danych zmysłowych, Austin rozróżnia postrzeganie pośrednie od postrzegania bezpośredniego⁷, analizuje użycie

---

Frege. To on rozwinął koncepcję, zgodnie z którą wyrażenie, formułę lub zdanie możemy rozpatrywać, wskazując na ich dwa aspekty: sens i znaczenie (Kunzmann, Burkard, Wiedmann 1991, s. 219).

⁶ Na pojmowanie filozofii jako analizy języka wywarły wpływ tezy filozoficzne L. Wittgensteina, zawarte w *Traktacie logiczno-filozoficznym*. Filozofia w *Traktacie* jest pojmowana jako aktywność polegająca na analizie i rozjaśnianiu zdań, jakie wypowiadamy o świecie i naszej w nim obecności (Tyburski, Wachowiak, Wiśniewski 2002, s. 483).

⁷ W drugim wykładzie zwraca uwagę na to, że widzenie pośrednie właściwe jest np. sytuacjom takim, jak widzenie czegoś za pomocą peryskopu, w lustrze, itd. Z kolei

czasownika percepcji *widzieć*. W wykładzie dziewiątym stwierdza, że możemy normalnie grupować, identyfikować lub klasyfikować to, co widzimy, na wiele sposobów⁸. Potwierdza to następującym przykładem:

„Jeżeli patrzę przez teleskop, a wy pytacie mnie: *Co widzisz?*, mogę odpowiedzieć: (1) *Jasną plamkę*; (2) *Gwiazdę*; (3) *Syriusza*; (4) *Obraz w czternastym zwierciadle teleskopu*”.

Odpowiedź, jakiej udzieli, będzie zależała od konkretnej okoliczności, np. od oczekiwania co do rodzaju odpowiedzi, jaki kogoś (w tym przypadku „was”) interesuje, od rozmiaru wiedzy, od tego, jak bardzo gotów jest ktoś (tu: on) nastawić karku (op. cit., s. 500).

Zarówno patrzenie, jak i widzenie są zdarzeniami, które na płaszczyźnie semantycznej języka (jak każde zdarzenie) można przedstawić jako strukturę predykatowo-argumentową, czyli predykat wraz z implikowanymi przez niego argumentami (jednym lub więcej).

Predykat (Ps), konstytuujący tę strukturę, to cecha przypisywana argumentom (inaczej rzecz ujmując – rela-

cja między argumentami)⁹, którymi w wypadku patrzenia i widzenia są: podmiot percepcji wzrokowej (X) i przedmiot percepcji wzrokowej, którym może być przedmiot (argument przedmiotowy – Y) lub zdarzenie (argument nieprzedmiotowy – Z)¹⁰. Zatem wśród predykatów percepcji wzrokowej wyróżnić trzeba predykaty pierwszego rzędu i predykaty wyższego rzędu¹¹.

Podmiot percepcji wzrokowej to istota żywa (osoba lub zwierzę¹²)

⁹ Elementów składających się na tę strukturę, tj. predykatu i argumentu(-ów), nie sposób opisać niezależnie od siebie (por. Bednarek, Grochowski 1993, s. 41).

¹⁰ Zob. podział argumentów na przedmiotowe i nieprzedmiotowe u S. Karolaka (1984, s. 69).

¹¹ Zob. podział podstawowych struktur predykatowo-argumentowych przedstawiony przez S. Karolaka (ibidem).

¹² A. Otfinowski pisze: „Przeżycie percepcyjne i częściowo także emocjonalne są właściwe nie tylko osobom, lecz również zwierzętom” (Otfinowski 1986, s. 15; por. Suchenek 2004, s. 160). Por. ustalenia Grzesiaka przy analizie zdań typu: *Ssaki widzą.*, w których stwierdza, że zerowanie argumentu o roli semantycznej – przyczyna percepcji (C) można interpretować w następujący sposób: x widzi każde y, czyli x stale (zawsze) widzi, z czego wynika, iż zdania te komunikują fakt stały, stałe naturalne właściwości ssaków (Grzesiak 1983, s. 21-22). Por. uwagę poczynioną przez Dobaczewskiego, który poddając analizie semantycznej przykłady typu: *Pies widzi telefon na podłodze. Pies widzi telefon, ale on nie wie, że to telefon.*, zauważył, że jedyny problem ze zdaniami odnoszącymi się do zwierząt polega na tym, że wypowiadające je, podejmujemy czasami pewne ryzyko, bo możemy polegać głównie na zewnętrznych symptomach takiej percepcji

wg filozofa widzi się bezpośrednio przedmioty fizyczne, co potwierdza jego stwierdzenie: „filozoficzne użycie wyrażenia *postrzegać bezpośrednio* nie jest użyciem potocznym ani żadnym zwyczajnym. W tym bowiem użyciu powiedzenie, że nigdy nie postrzegamy bezpośrednio takich przedmiotów jak pióra czy papierosy, jest nie tylko fałszywe, lecz po prostu absurdalne” (op. cit., s. 422).

⁸ Czyny to w opozycji do Ayera, który „połuże” na różne sensy słowa *widzieć* (op. cit., s. 501).

postrzegająca za pomocą zmysłu wzroku obiekt percepcji wzrokowej tudzież niemogąca zidentyfikować obiektu percepcji wzrokowej¹³.

Obiektem percepcji wzrokowej może być: istota żywa i/lub jej część, rzecz i/lub jej część, zdarzenie, czyli wszystko to, co może być odebrane za pomocą zmysłu wzroku, zidentyfikowane (nazwane) przez podmiot percepcji wzrokowej. Przedmiotu percepcji wzrokowej może mieć dysjunktywny (rozszerzony) wykładnik (*córce w oczy*).

Nieliczne predykaty percepcji wzrokowej (POPRZEGLĄDAĆ SIĘ, PRZEGLĄDAĆ SIĘ, PRZEGLĄD-NAĆ SIĘ, PRZEJRZEĆ SIĘ,) implikują dodatkowo trzeci (obok podmiotu i przedmiotu percepcji) argument przedmiotowy, który jest swoistym narzędziem niezbędnym do realizacji zjawiska percepcji – środkiem jej realizacji (Ś): każdy element świata, który może służyć jako źródło postrzegania odbitego obrazu przedmiotu percepcji (naturalne, jak np. tafla wody, sztuczne = wytworzone przez człowieka, jak np. lustro)¹⁴.

---

i nie mamy możliwości uzyskania potwierdzenia np. w autorelacji (Dobaczewski 2002, s. 34). Zawisławska odnotowuje, że nie bierze pod uwagę w swojej monografii przykładów z nazwami zwierząt. Zaznacza, iż wyższe gatunki zwierząt zachowują się tak, że nie ulega wątpliwości, iż są w stanie rozpoznawać pewne obiekty (Zawisławska 2004, s. 37-38).

¹³ Ten typ postrzegania stanowi marginesowe zjawisko w obrębie struktur predykato-argumentowych, konstytuowanych przez predykaty wyrażających percepcję wzrokową.

¹⁴ Por. środek realizacji u A. Otfinowskiego: „to, co komuś służy do osiągnięcia określonego celu” (Otfinowski 1982, s. 26-27).

Przedmiotem niniejszej rozprawy są orzeczenia syntetyczne (Os) wyrażające percepcję wzrokową¹⁵. Ich lista została ustalona na podstawie haseł czasownikowych, wyeksцерpowanych z następujących słowników języka polskiego: *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (SjpD), *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (SjpSz), *Mały słownik języka polskiego* pod red. E. Sobol (Msjp), *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja (Swjp), *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki (Isjp), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, pod red. A. Markowskiego (Wsp), *Słownik poprawnej polszczyzny* pod red. W. Doroszewskiego i H. Kurkowskiej (Spp), *Słownik polszczyzny potocznej* M. Czeszewskiego (Sppot) oraz *Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur*, oprac. K. Holly, A. Żółtak (Swz), *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów* pod red. J. Bralczyka (Sstps), *Słownik gwary młodzieżowej*, oprac. A. Jendrzejek, J. Pastwa (Sgm), *Słownik hip-hopu*, oprac. K. Koślicka (Sh-h), oraz przykładów źródłowych.

Z wyżej wymienionych słowników, z literatury XIX wieku, XX wieku i początku XXI wieku, z gazet codziennych i tygodników oraz z Korpusu PWN zostały zaczerpnięte przykłady użycia tych czasowników w funkcji Os.

¹⁵ Oprócz czasowników bezsprzecznie należących do współczesnej polszczyzny ogólnej, analizą objęte zostały także czasowniki, które obecnie uznawane są za przestarzałe i dawne, np. *lornetować*, *napatrzeć* – *napatrywać*, *rozejrzeć* – *rozglądać* oraz funkcjonujące w języku młodzieżowym, np. *lukać*, *oblukać*.

Celem pracy jest przede wszystkim opis właściwości składniowych orzeczeń syntetycznych percepcji wzrokowej i charakterystyka współtworzonych przez nie jednostek leksykalnych. Wszakże w pierwszej kolejności opisane zostały cechy semantyczne (ze względu na ich odniesienie¹⁶) odpowiednich czasowników (na podstawie definicji słownikowych¹⁷) w celu ich hierarchizacji (od najprostszych semantycznie do najbardziej złożonych).

Z kolei analiza składniowa orzeczeń percepcji wzrokowej obejmuje wskazanie i opis wykładników argumentów, dla których obligatoryjnie otwierają one pozycje w konstytuowanych przez nie strukturach zdaniowych w konfrontacji ze schematami składniowymi podawanymi w słownikach oraz z wynikami analiz, które przeprowadzili wcześniej inni językoznawcy (R. Grzesiak, M. Zawisławska i A. Dobaczewski).

¹⁶ Jak pisze R. Grzegorzczkova, zgodnie z intuicją „wyrażenia językowe odsyłają do czegoś zewnętrznego (...) do klasy zjawisk zewnętrznych” (1990, s. 23-24).

¹⁷ Rozpatrywane będą tylko współczesne znaczenia analizowanych czasowników. Pomijam ich etymologię. Definicje słownikowe nie zawsze pomagają przedstawić uporządkowany semantyczny obraz czasowników percepcji wzrokowej, dlatego też stają się one przedmiotem szczegółowej analizy, by wyłonić z nich względną prawdę o odniesieniu omawianych wyrażen i odrzucić informacje nieprawdziwe czy zbędne. System tych definicji objęty jest często błędnymi kołami, które, jak pisze A. Wierzbicka, przybierają formę ogromnych sieci i ogarniają całe rodziny słów, sięgając wielu stron słownika (por. Wierzbicka 2006, s. 312).

Jako podstawowe założenie metodologiczne traktuję koncepcję opisu składni autorstwa A. Otfinowskiego. Jego dwie prace, *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych* (1982) oraz *Z zagadnień transformacyjnego opisu złożonych struktur zdaniowych. Elementarne struktury zdaniowe prymarnie matrycowe* (1986) stanowią podstawę do opisu cech składniowych orzeczeń syntetycznych percepcji wzrokowej.

Podstawą analizy są zdania (wyekscerpowane ze źródeł lub własne), które zawierają czasowniki percepcji wzrokowej w funkcji formalnie i semantycznie finitywnej (Os) i które realizują elementarne lub złożone struktury zdaniowe (odpowiednio ESZ i ZSZ)¹⁸.

Opis właściwości składniowych (poza przedstawieniem typów struktur zdaniowych) polega m.in. na zestawieniu orzeczeń (w formie tabel) z wykazem form przypadkowych wykładników argumentów przedmiotowych, dla których otwierają pozycje, oraz typów i form wykładników postrzeganego zdarzenia: zdanie z odpowiednim wskaźnikiem zespolenia czy nominalizacja w odpowiednim przypadku.

Nadrzędny podział Os dotyczy konstytuowania przez nie ESZ i/lub ZSZ. W ramach tego podziału zostały wyróżnione struktury zdaniowe w zależności od liczby otwieranych pozycji dla WX, WY i WŚ w ESZ i dla WX, WZ w ZSZ. Wyróżniamy następujące Os:

¹⁸ Terminy: *elementarne struktury zdaniowe* i *złożone struktury zdaniowe* przyjmuję za A. Otfinowskim (zob. tegoż 1982 i 1986).

1) Os otwierające jedną pozycję (dla WX) w ESZ, np.

Alicja ← niedowidzi (z powodu katarakty).

WX_m Os

2) Os otwierające dwie pozycje w ESZ:

a) dla WX i WY, np.

Alicja ← dojrzała → Aleksandrę.

WX_m Os WY_b

b) dla WX=WY i WŚ, np.

Alicja przegląda się w stawie.

WX_m Os $WŚ_{w+msc}$

3) Os otwierające trzy pozycje w ESZ: jedną dla WX lub WY i dwie dla dysjunktywnego wykładnika WX lub WY, np.

Alicja spojrzała psu w ślepie.

WX_m Os WY'_c WY''_{w+b}

4) Os otwierające dwie pozycje dla wykładników argumentów w ZSZ (dla WX i WZ), np.

Alicja ← zobaczyła → *jak dziecko upadło*

WX_m Os WZ_{jak}

na ślizgawce.

Podstawą semantycznego opisu znaczeń wszelkich jednostek leksykalnych denotujących zdarzenia związane z percepcją wzrokową są znaczenia jednostek współtworzonych przez czasowniki *widzieć* i *patrzeć*. Odpowiednie jednostki (np. *x widzi*, *x widzi y*, *x patrzy*, *x patrzy na y*) mogą służyć do eksplikacji znaczeń jednostek leksykalnych współtworzonych przez pozostałe czasowniki percepcji wzrokowej. Inaczej rzecz ujmując: cechą semantyczną czasowników percepcji wzrokowej jest to, iż w eksplikacjach ich znaczeń występują czasowniki *widzieć* lub *patrzeć* (w jednym ze znaczeń), dla których są hiperonimami.

Czasownik *patrzeć* wydaje się najprostszym semantycznie wśród rozpatrywanych czasowników percepcji wzro-

kowej. Uznanie czasownika *patrzeć* za najbardziej neutralny spośród wszystkich czasowników percepcji wzrokowej¹⁹ jest możliwe, jeżeli oddzieli się zjawisko patrzenia od postrzegania, rozumianego jako proces będący wynikiem uświadomienia sobie wrażenia, który zachodzi wtedy, gdy organy istot żywych, jak oczy, ślepie, stykając się ze źródłem światła, odbierają bodźce zewnętrzne, w wyniku czego dochodzi do procesu percepcji wzrokowej na poziomie zmysłu wzroku.

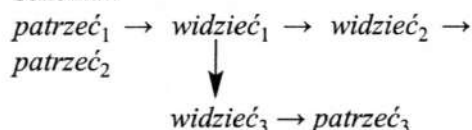
Zgodnie z ustaleniami językoznawców czasownik *widzieć* również można uznać za jeden z najprostszych (obok *patrzeć*) czasowników percepcji wzrokowej. Do najprostszych jednostek semantycznych predykat mentalny *widzieć* (podobnie jak i *słyszeć*) zalicza A. Wierzbicka, powołując się na Boba Dixona (zob. Wierzbicka 2006, s. 101). Dowodzi, że uznanie widzenia za uniwersalne elementarne pojęcie semantyczne idzie w parze z powszechnym w kulturach świata przekonaniem, iż istnieje szczególna relacja między widzeniem a wiedzą²⁰

¹⁹ M. Zawisławska stwierdziła, że czasownik *patrzeć* to najbardziej neutralny predykat w całej grupie czasowników, ponieważ nie charakteryzuje on bliżej żadnego z elementów ramy postrzegania ani nie wykazuje istotnych ograniczeń w łączliwości z wyrażeniami oznaczającymi komponent sytuacji postrzegania (2004, s. 69).

²⁰ Zaznacza, że definicje łączące widzenie z wiedzą, jak np. *widzieć* – ‘wiedzieć coś o czymś dzięki oczom’, mogą się wydawać do zaakceptowania, ponieważ pasują do szerokiej gamy kontekstów, w jakich występuje słowo *widzieć*. Wierzbicka swoją tezę uzupełnia przykładem widzenia mirażu na pustyni. Przy mirażu,

oraz że naoczne świadectwo jest najbardziej wiarygodne (Wierzbicka 2006, s. 104).

Zależności semantyczne pomiędzy omówionymi wyżej czasownikami *patrzeć* i *widzieć* przedstawia poniższy schemat:

Wzmocnioną formą czasowników *patrzeć*₂ i *patrzeć*₃ jest czasownik *patrzeć się*.

Do czasowników percepcji wzrokowej, które są wykładnikami predykatów jednoargumentowych, należą czasowniki *niedowiedzieć*, *oślepnąć*, *przejrzeć*₁, *przewidzieć*, *ślepnąć*, *zaniewidzieć*. Wszystkie wymienione czasowniki percepcji wzrokowej są wykładnikami predykatów implikujących tylko podmiot percepcji wzrokowej.

Biorąc pod uwagę słownikowe definicje czasowników percepcji wzrokowej, które są wykładnikami predykatów dwuargumentowych, można wydzielić pewne ich grupy o wspólnej zawartości znaczeniowej (kolejność tych grup wyznacza liczba odpowiednich czasowników – od najbardziej liczebnej do najmniej liczebnej):

- 1) czasowniki wyrażające intensywność lub/i sposób percepcji,
- 2) czasowniki wyrażające czas i intensywność percepcji, a także w niektórych wypadkach sposób percepcji,
- 3) czasowniki wyrażające wyróżnianie przedmiotu percepcji spośród otaczającego świata,
- 4) czasowniki wyrażające czas percepcji,

---

czyli przy złudzeniach naszych, trudno powiedzieć, byśmy nabywali wiedzy o czymkolwiek (Wierzbicka 2006, s. 103).

5) czasowniki wyrażające czas i sposób percepcji,

6) czasowniki wyrażające nieskuteczność percepcji,

7) czasowniki wyrażające czynności fizyczne (np. ruch głowy w jakąś stronę) towarzyszące percepcji,

8) czasowniki wyrażające powtarzanie percepcji połączone w niektórych wypadkach ze sposobem percepcji,

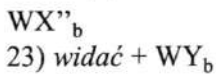
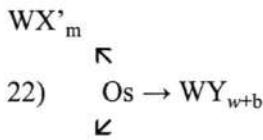
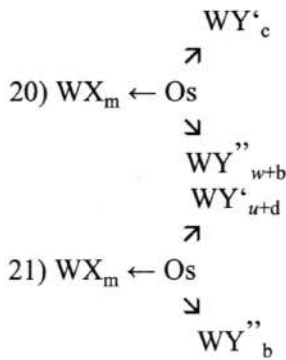
9) czasowniki wyrażające percepcję samego siebie przez podmiot percepcji,

10) czasowniki wyrażające częstotliwość percepcji.

Czasowniki percepcji wzrokowej, które są wykładnikami predykatów wyższego rzędu, oparte są semantycznie na znaczeniach czasowników *patrzeć*₃ lub *widzieć*₃.

Zróżnicowanie formalne wykładników argumentów predykatów percepcji wzrokowej pozwoliło wyróżnić ponad 20 różnych elementarnych struktur zdaniowych:

- 1) $WX_m \leftarrow Os$
- 2) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_d$
- 3) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{do+d}$
- 4) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{do+d}$
- 5) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{w \text{ kierunku}+d}$
- 6) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_c$
- 7) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{ku+c}$
- 8) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_b$
- 9) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{na+b}$
- 10) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{pod+b}$
- 11) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{w+b}$
- 12) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{nad+n}$
- 13) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{z+n}$
- 14) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{za+n}$
- 15) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{po+msc}$
- 16) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{w+msc}$
- 17) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{d:na+b}$
- 18) $WX_m \leftarrow Os \rightarrow WY_{do+d:w+b}$
- 19) $WX=WY_m \leftarrow Os \rightarrow W\dot{S}_{w+msc}$

Do Os o najbardziej zróżnicowanych właściwościach składniowych w zakresie otwierania pozycji dla różnych form WX i WY należą: *spogląda, spoglądnięt, spojrzal* (8), *patrzy₂* (7), *łypie, łypnięt, popatruje, popatrzył, spoziera, zagląda, zaglądnięt, zajrzal* (5).

Udało się wyróżnić 13 typów złożonych struktur zdaniowych:

- 1) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZ}_{jak}$
- 2) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZ}_{ze}$
- 3) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZ}_{czy}$
- 4) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZ}_{kto/co}$
- 5) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZnom}_d$
- 6) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZnom}_c$
- 7) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZnom}_b$
- 8) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZnom}_{na+b}$
- 9) $\text{WX}_m \leftarrow \text{Os} \rightarrow \text{WZnom}_{w+b}$
- 10) *widać* + WZ_{jak}
- 11) *widać* + $\text{WZ}_{kto/co}$
- 12) *widać* + WZ_{ze}
- 13) *widać* + WZnom_b

Do Os o najbardziej zróżnicowanych właściwościach składniowych w zakresie otwierania pozycji dla różnych form WZ należą: *patrzy₃* (6), *po-dejrzał, podpatruje, podpatrzył, wypa-*

trzył (5), *dostrzega, dostrzegł, napa-trzył się, obserwuje, podgląda, podglądnięt, przypatruje się, przypatrzył się, widzi₃, wylukał, zobaczył* (4).

Orzeczenia percepcji wzrokowej (Opw) tworzą jednostki leksykalne o postaci (przypisujemy im obok w nawiasach najogólniejsze znaczenia):

x – Opw (= x ma zdolność widzenia/patrzenia),

x – Opw – y (= x widzi kogoś, coś),

x – Opw – w ś (= x patrząc w coś, widzi siebie)

x – Opw – przyimek y (= x patrząc na kogoś/na coś, widzi kogoś, coś),

$x_1 x_2$ – Opw – w y (= x patrząc oczyma : ślepiami, widzi kogoś, coś),

x – Opw – $y_1 w y_2$ (= x patrząc, widzi coś w kimś/w czymś),

x – Opw – z (= x widzi kogoś/coś w zdarzeniu lub widzi zdarzenie),

x – Opw – *na/w* z (= x patrząc na kogoś/na coś, widzi kogoś/coś w zdarzeniu lub widzi zdarzenie),

x – Opw – *kto/co* z (= x patrząc, widzi zdarzenie),

x – Opw – *spójnik/partykula/zaimek* z (= x patrząc, widzi, *że/czy/jak* ktoś/coś uczestniczy w zdarzeniu lub widzi zdarzenie).

Jednostki leksykalne o postaci x_m – Opw są tworzone przez następujące orzeczenia percepcji wzrokowej: *niedowidzi, oślepl, patrzy₁, przejrzał₁, przewidział, ślepnie, widzi₁, zaniwidział*.

Wymienione Opw otwierają tylko jedną pozycję dla wykładnika pomiotu percepcji. W pozycji x_m występują elementy klas niezamkniętych: nazwy własne i pospolite osobowe, nazwy gatunków zwierząt (zaimki tych nazw).

Pomiędzy jednostkami tworzonymi przez *widzi₁* a jednostkami tworzo-

nymi przez *niedowidzi*, *oślepl*, *patrzy₁*, *przejrzał₁*, *przewidział*, *ślepie*, *zaniewidział* zachodzi relacja hiponimii (*widzi₁* – hiperonim, pozostałe – hiponimy).

Jednostki leksykalne o postaci $x - \text{Opw} - y$ są tworzone przez orzeczenia percepcji wzrokowej: *dojrzał*, *dopatruję*, *dopatrzył*, *dopatruję się*, *dopatrzył się*, *dostrzega*, *dostrzegł*, *lornetuje*, *lustruje*, *napatruję*, *napatrzył*, *napatrzył się*, *obejrzał*, *obejrzał się*, *oblukał*, *obserwuje*, *ogląda*, *oglądął*, *podgląda*, *podglądął*, *podejrzał*, *podpatruje*, *podpatrzył*, *poobserwował*, *pooglądał*, *poprzeglądał*, *postrzega*, *postrzegł*, *przegapia*, *przegapił*, *przegląda*, *przeglądnął*, *przejrzał₂*, *przeocza*, *przeoczył*, *przepatruje*, *przepatrzył*, *prześlepia*, *prześlepił*, *przygląda się*, *przyglądął się*, *przyjrzał się*, *przypatruje się*, *przypatrzył się*, *przyuważyl*, *rozgląda*, *rozejrzał*, *rozpatruje*, *rozpatrzył*, *spozstrzega*, *spozstrzegł*, *śledzi*, *ujrzał*, *upatruje*, *upatrzył*, *widuje*, *widzi₂*, *wypatruje*, *wypatrzył*, *zaobserwował*, *zauważa*, *zauważył*, *zlustrował*, *zobaczył*²¹.

Jedno orzeczenie tworzyć może różne jednostki – różnice dotyczą form wypełniających miejsca walencyjne.

Jednostki te mają po dwa miejsca walencyjne: dla rzeczownika osobowego (lub quasi-osobowego = zwierzęcego) w mianowniku (x_m) oraz dla rzeczownika osobowego lub nieosobowego w przypadkach zależnych: w dopełniaczu (y_d), w celowniku (y_c), w bierniku (y_b). W pozycji x_m , tak jak w wypadku jednostek leksykalnych

reprezentujących postaci $x_m - \text{Opw}$, występują elementy, które należą do klasy elementów niezamkniętych: własne lub pospolite nazwy osobowe, nazwy gatunków zwierząt (oraz zaimki tych nazw). W pozycji $y_d : y_c : y_b$ mogą występować elementy różnych klas: nazwy osób, kwiatów, zwierząt, rzeczy itd., które należą do klasy elementów niezamkniętych, a także rzeczownikowe nazwy zdarzeń.

Jednostki leksykalne o postaci $x - \text{Opw} - y$ są tworzone przez następujące orzeczenia percepcji wzrokowej: *gapi się*, *kuka*, *kuknął*, *lampi się*, *luka*, *luknął*, *typie*, *typnął*, *napatrzył się*, *obejrzał się*, *ogląda się*, *oglądął się*, *patrzy₂*, *patrzy się*, *podgląda*, *podglądął*, *popatruje*, *popatrzył*, *pogapił się*, *pogląda*, *poglądął*, *popatruje*, *popatrzył*, *popatrzył się*, *pozaglądał*, *rozgląda się*, *rozglądął się*, *rozejrzał się*, *rozpatruje się*, *rozpatrzył się*, *spogląda*, *spoglądął*, *spojrzał*, *spogląda się*, *spojrzał się*, *spoziera*, *ślepi*, *ślepi się*, *uważa*, *widuje się*, *wpatruje się*, *wpatrzył się*, *wygląda*, *wyjrzał*, *wypatruje*, *wypatrzył*, *wypatrzył się*, *wyziera*, *zagapia się*, *zagapił się*, *zagląda*, *zaglądął*, *zajrzał*, *zapatruje się*, *zapatrzył się*, *zerka*, *zerknął*, *zezuje*.

Jedno orzeczenie tworzyć może różne jednostki – różnice dotyczą form wypełniających miejsca walencyjne.

Jednostki te są tworzone przez orzeczenia połączone z jednym z przyimków *do*, *ku*, *na*, *nad*, *po*, *pod*, *w*, *za* lub wyrażeniem w *kierunku*, stanowią część opisywanych jednostek leksykalnych. Jednostki zawierają dwa miejsca walencyjne: dla rzeczownika osobowego (lub quasi-osobowego = zwierzęcego) w mianowniku (x_m) oraz dla

²¹ Jeżeli przy orzeczeniach *lustruje*, *ogląda*, *ujrzał*, *widzi*, *zobaczył* pojawia się zaimek *się*, oznacza on to samo, co *siebie*, i stanowi w jednostce leksykalnej y .

rzeczownika osobowego lub nieosobowego w przypadkach zależnych: w dopełniaczu (y_d), w celowniku (y_c), w bierniku (y_b), w narzędniku (y_n), miejscowniku (y_{msc}). W pozycji x_m mogą występować nazwy własne i pospolite osób i zwierząt (zaimki tych nazw), zaś w pozycji $y_d : y_c : y_b : y_n : y_{msc}$ mogą występować elementy wielu klas niezamkniętych.

Jednostki leksykalne o postaci $x_1 x_2$ – Opw – w y są tworzone przez orzeczenia percepcji wzrokowej: *wpatruje*, *wpatrzył*, por. $x_m x_b$ – *wpatruje* – w y_b , $x_m x_b$ – *wpatrzył* – w y_b .

Jednostki te zawierają trzy miejsca walencyjne dla rzeczownika osobowego w mianowniku (x_m), dla rzeczownika nieosobowego (x_b) oraz dla rzeczownika w bierniku (y_b). W pozycji x_m mogą występować przede wszystkim nazwy osób lub nazwy zwierząt, w pozycji x_b muszą występować nazwy części ciała: oczy, ślepie itp., zaś w pozycji y_b nazwy osób lub zwierząt itd.

Jednostki leksykalne o postaci x – Opw – y_1 w y_2 są tworzone przez następujące orzeczenia percepcji wzrokowej: *dostrzeżę*, *dostrzegł*, *patrzy₂*, *popatrzył*, *spogląda*, *spoglądnął*, *spojrzał*, *wpatruje się*, *wpatrzył się*, *zagląda*, *zaglądnął*, *zajrzał*, *zapatrzył się*.

Jednostki obejmują trzy miejsca walencyjne: dla rzeczownika osobowego w mianowniku (x_m), dla rzeczownika osobowego lub quasi-osobowego w celowniku (y_c) oraz dla nazw części ciała (*twarz*, *oczy*, *ślepie* itp.) w bierniku (y_b).

Relacja hiponimii zachodzi pomiędzy jednostką tworzoną przez *patrzy₂* (hiperonim) a jednostkami tworzonymi przez *popatrzył*, *spoglądał*, *spojrzał*,

wpatruje się, *wpatrzył się*, *zagląda*, *zaglądnął*, *zajrzał*, *zapatrzył się* (hiponimy).

Znaczenia czasowników, których formy finitywne funkcjonują jako analizowane orzeczenia syntetyczne wyrażające percepcję wzrokową, podawane w słownikach języka polskiego w wielu wypadkach są zbieżne ze znaczeniami wynikającymi ze struktur predykato-wo-argumentowych, których realizacjami są zdania z tymi orzeczeniami, w niektórych – w sposób różniący się od nich. Definicje słownikowe, w znacznej swej większości, nie wskazują wprost na znaczenia odpowiadające znaczeniom wyszczególnionych orzeczeń opartych na znaczeniu czasownika *patrzy₃* lub *widzi₃*. W słownikach uwzględnia się ogólnie otwieranie pozycji dla wykładników przedmiotu percepcji (zob. np. *gapić się* w Swjp: „patrzeć na coś bezmyślnie”) albo pomija się wykładnik postrzeganego zdarzenia (zob. np. w Isjp: *Jeśli ktoś gapi się na kogoś lub na coś, to patrzy się na tę osobę lub rzecz bezmyślnie albo przez dłuższy czas.*). Tylko w kilku wypadkach zostają odnotowane w znaczeniach słownikowych zdarzenia w funkcji WY (zob. np. definicje czasowników: *patrzeć się* – *patrzeć się*, *popatrzeć* – *popatrzeć*, *przyglądać się* – *przyjrzeć się*, *przyglądnąć się*, *przypatrywać się* – *przypatrzeć się*, *wypatrywać* w Isjp).

Wykaz cytowanych prac:

- Austin J.L., 1993, *Zmysły i przedmioty zmysłowe*, [w:] J.L. Austin, *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne*, Warszawa, s. 399-541.
 Ayer A.J., 1995, *Percepcja*, [w:] *Filozofia percepcji*, pod red. B. Chwedończuk, Warszawa, s. 131-151.

- Bednarek A., Grochowski M., 1993, *Zadania z semantyki językoznawczej*, Toruń.
- Dobaczewski A., 2002, *Zjawiska percepcji wzrokowej. Studium semantyczne*, Warszawa.
- Dodwell P.C., 2002, *Podstawowe mechanizmy widzenia*, [w:] *Czucie i percepcja*, red. R.L. Gregory, A.M. Colman, przekł. M. Siemiński, Poznań, s. 13-40.
- Grzegorzczkova R., 1990: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Grzesiak R., 1983, *Semantyka i składnia czasowników percepcji wzrokowej*, Wrocław.
- Karolak S., 1984, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, *Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa, s. 11-212.
- Krapiec M.A., 1995, *Język i świat realny*, Lublin.
- Kunzmann P., Burkard F.P., Wiedmann F., 1991, *Atlas filozoficzny*, przeł. B.A. Markiewicz, Warszawa.
- Markiewicz B., 1999a, *Od filozofów jońskich do Pascala. Wybór tekstów do filozofii dla szkół średnich*, t. 1., Warszawa.
- Otfinowski A., 1982, *Z zagadnień transformacyjnych opisu elementarnych struktur zdaniowych*, Bydgoszcz.
- Otfinowski A., 1986, *Z zagadnień transformacyjnego opisu złożonych struktur zdaniowych. Elementarne struktury zdaniowe prymarnie matrycowe*, Bydgoszcz.
- Ryle G., 1995, *Percepcja*, [w:] *Filozofia percepcji*, pod red. B. Chwedończuk, Warszawa, s. 85-102.
- Suchenek R., 2004, *Semantyka czasowników widzenia i patrzenia*, „Linguisitica Bidgostiana” I, Bydgoszcz, s. 159-166.
- Tatarkiewicz W., 2003, *Historia filozofii*, t. 1-3, Warszawa.
- Tyburski W., Wachowiak A., Wiśniewski R., 2002, *Historia filozofii i etyki do współczesności. Źródła i komentarze*, Toruń.
- Wierzbicka A., 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin.
- Zawisławska M., 2004, *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*, Warszawa.